

ПІДВИЩЕННЯ ДОСТУПНОСТІ ТА ЯКОСТІ ОСВІТИ ЯК ОДИН ІЗ ШЛЯХІВ ПОМ'ЯКШЕННЯ ДЕМОГРАФІЧНОЇ КРИЗИ В УКРАЇНІ

*О.А. ГРИШНОВА,
доктор економічних наук, професор КНУ
імені Тараса Шевченка,
В.П. ДУМАНСЬКА,
КНЕУ імені Вадима Гетьмана*

Освіта та професійна підготовка є фундаментом людського розвитку та прогресу суспільства. Вони також виступають гарантом індивідуального розвитку, плекають інтелектуальний, духовний та виробничий потенціал суспільства. Розвиток держави, структурні перетворення на мікро- і макроекономічному рівнях мають гармонійно поєднуватися з реформою освіти та професійної підготовки, щоб задовольнити потреби і прагнення людей, особливо молоді, утверджувати сучасну загально визнану систему цінностей людського розвитку, відповідати запитам людей щодо змін у сфері праці як в громадському, так і у приватному секторах. Формування ринкових відносин, становлення в Україні демократичної держави зумовлюють зміну цільових пріоритетів освіти та професійної підготовки як соціальної системи: передусім задоволення різноманітних освітніх потреб особистості заради її розвитку і самореалізації, забезпечення її конкурентоспроможності на ринку праці, а не лише забезпечення потреб держави у спеціалістах різних професій і рівнів кваліфікації.

Освіта сьогодні розглядається як одна з основних цінностей, без яких неможливий подальший розвиток суспільства. При переході від індустріального до інформаційного суспільства в економіці кожної країни зростає роль і значення людського капіталу – рівня інтелекту населення, освіченості, кваліфікації, здоров'я, загальнокультурного рівня, підприємливості, творчих та інших здібностей. Інтелектуальний потенціал нації, якісна і доступна освіта, що формує його, стають найважливішими передумовами економічної та політичної стабільності держави, могутніми чинниками її конкурентоспроможності у світовій спільноті.

Освіті як визначальному інституту розвитку суспільства вчені приділяють значну увагу, однак багато важливих питань потребують подальших досліджень. У цій роботі ми розглянемо одне з них, яке досі практично не досліджувалося вченими, а саме: як впливає система освіти на демографічну ситуацію в країні.

Тобто *метою* даної роботи є визначення напрямів впливу розвитку освіти на демографічну динаміку і пошук шляхів пом'якшення демографічної кризи в Україні через вдосконалення системи освіти. З цього погляду, на нашу думку, найважливішими характеристиками освіти є її *якість та доступність*.

Україна у складі Радянського Союзу забезпечувала своїм громадянам освіту, яка відповідала стандартам і нормам найбільш ефективних і якісних освітніх систем. На початку 1990-х років наша країна за Індексом людського розвитку посідала 45 місце серед 162-х країн. Завдяки досягнутому у минулому та добрим традиціям поваги до освіти в українському суспільстві й освіченості й нині (за даними 2004 року) за індексом рівня освіченості наша країна посідала 38-е місце у світі, тоді як за Індексом людського розвитку — лише 77-е [1, с. 237–238]. Сучасні завдання вітчизняної освітньої системи полягають у тому, щоб не втратити традиційні надбання й водночас вийти на нові європейські горизонти якості освіти відповідно до новітніх вимог. Проблема якості освіти перебуває у центрі філософських, політичних, культурологічних та педагогічних дискусій. Однак поки що немає чіткого окреслення змісту та наповнення даної категорії.

Ми пропонуємо визначати *якість освіти* як сукупність властивостей і характеристик освітнього процесу, що проявляється в забезпеченні найбільш повного розвитку особистості, її талантів, розумових та фізичних здібностей у процесі здобуття теоретичних знань та практичних навичок, необхідних для професійного зростання, підвищення соціального статусу особистості, забезпечення її матеріального добробуту, здорового і тривалого життя тощо. У даному разі категорію “якість освіти” розглянуто з позицій людського розвитку і як процес, і як його результат.

Доступність освіти, на нашу думку, можна трактувати як можливість громадян незалежно від їх соціального чи майнового статусу, віку, місця проживання, стану здоров'я та інших обмежень задовольняти свої освітні потреби в якісних знаннях на будь-якому освітньому чи професійному рівні.

Дискусії про якість освіти, її суть та критерії вимірювання точаться не лише в українському освітньому середовищі. Вони настільки ж актуальні й напружені в Європі, США й Канаді. Багато представників академічної спільноти критично сприймають проведені владою своїх країн реформи освітніх систем, збільшення впливу бізнесу на управління університетами, зростання комерціалізації освітньої сфери.

І якість, і доступність освіти, безумовно, є похідними від її належного фінансування. За дослідженнями експертів для нормального функціонування якісної системи освіти необхідно, щоб витрати на освіту становили не менше 10% від ВВП. За таких умов можна забезпечити, наголошуємо, розвиток освіти, а не просто її функціонування. Для прикладу, витрати на навчання в Норвегії у 2002–2004 роках склали 7,7% внутрішнього валового продукту, а частка сукупних державних витрат на цю галузь становить приблизно 15%. Завдяки такому інтенсивному фінансуванню Норвегія є одним з світових лідерів у сфері освіти та науки і багато років поспіль посідає перше місце у світі за Індексом людського розвитку. За тими ж даними, в Україні витрати на навчання становили 4,6%

внутрішнього валового продукту. Водночас ВВП в Україні в розрахунку на 1 особу був у 6 разів меншим, ніж у Норвегії [1, с. 283,284,319].

У Державному бюджеті України на 2007 рік видатки на освіту було передбачено у розмірі 38,1 млрд. грн., що на 15,3% більше, ніж у 2006 році. [2]. Сукупні витрати на освіту в Україні у 2006 році склали 33 млрд. грн. проти 25,7 млрд. грн. в 2005 році (+28,2 %) і 18,3 млрд. грн. в 2004 році (+55%). Якщо порівняти цю цифру із ВВП 2005 року – який сягає 512,5 млрд. грн., то видатки витрат на освіту складають 6,4%, порівняно з 5,3 % у 2004 р., 5,9 % – у 2005 р (рис.1.) (розраховано за [3]). Цю динаміку можна вважати позитивною, проте виділених коштів все ще недостатньо для випереджального розвитку вітчизняної освітньої системи.

Вважаємо, що аналіз державних витрат на освіту шляхом визначення їх частки відносно ВВП є дещо умовним. Для об'єктивної характеристики державного фінансування системи освіти доцільно використовувати показники витрат на навчання одного школяра, підготовку студента тощо.

Надзвичайне значення освіти у розвитку людини, сім'ї, економіки, суспільства і людства загалом обумовлюється тим, що освіта є таким феноменальним інститутом, прогресивні зміни якого чинять тривалий мультиплікативний позитивний вплив на всі інші суспільні процеси.

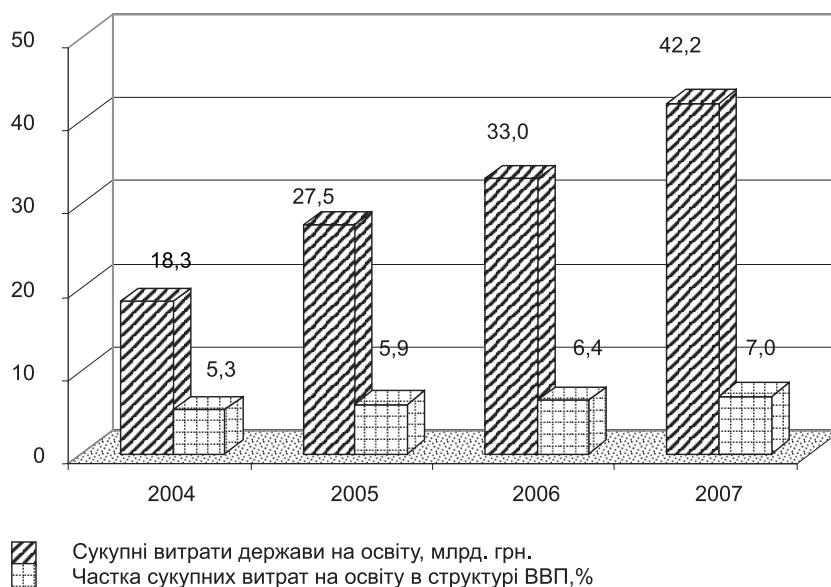

Рис.1. Динаміка обсягу витрат на освіту в Україні (у млрд. грн.) та їх частки у ВВП у 2004–2007 рр.

Одним із найважливіших завдань, що стоять нині перед Україною, є подолання демографічної кризи і досягнення сталого демографічного розвитку. При цьому, як зазначено в Концепції демографічного розвитку України на 2005–2015

роки, “зміст реального виходу з демографічної кризи полягає...у підвищенні якості населення, збереженні та відтворенні його життєвого і трудового потенціалу” [4, 5]. Розглянемо, які напрями розвитку освіти сприятимуть ефективному вирішенню цього надзвичайно важливого завдання.

Основним чинником загострення демографічної кризи в Україні стало падіння народжуваності до критичного рівня. Це зумовлено дією цілої низки складних економічних, соціальних, психологічних та біологічних чинників. Одним з них є й підвищення рівня освіченості та зайнятості жінок. Однак, якщо наголошувати не на кількості, а на якості населення, то пріоритети подальшого зростання рівня освіченості і жінок, і чоловіків не підлягають сумніву. Ми бачимо два основних напрями прогресивних змін у сфері освіти, які можуть реально позитивно вплинути на стан *народжуваності* в Україні:

- підвищення доступності і якості дошкільної, позашкільної, шкільної та навіть вищої освіти, що додасть потенційним батькам впевненості у належному розвитку майбутньої дитини;
- впровадження на всіх рівнях освіти в Україні орієнтації на духовні, а не матеріальні цінності, на здоровий спосіб життя, традиції родинної любові, на підвищення соціального статусу материнства і батьківства.

Для підвищення рівня народжуваності матеріального стимулювання замало. Суспільство повинне взяти на себе частину турбот батьків по вихованню дітей, тобто створити такі умови, за яких батьки були б упевнені у благополучному майбутньому дитини. Батьки мають знати, що зможуть влаштувати дитину у потрібний час до дошкільної установи, де їй забезпечать належний догляд, рівень розвитку та освіти. Народження дитини вони повинні розглядати не як кінець професійної кар’єри чи безстрокову відпустку, а як складову гармонійного розвитку сім’ї й особистості. Для забезпечення можливості матері працювати після народження дитини та її конкурентоспроможності на ринку праці слід поновити у дошкільних установах ясельні групи.

В Україні доволі гостро стоїть проблема доступності дошкільної освіти та рівних можливостей її одержання. За даними Державного комітету статистики у 2006 році лише 54% дітей віку від 3 до 6 років було охоплено дошкільними закладами [3]. Для реалізації принципу спадкоємності між дошкільною освітою та початковою школою, формування готовності дитини до навчання в школі необхідно вирішити питання максимального охоплення 5-річних дітей дошкільною освітою. Так, порівняно з 2005 роком кількість 5-річних дітей, охоплених суспільним дошкільним вихованням, у 2006 році збільшилася і становить 61,9 % від загальної кількості дітей відповідного віку. Проте це ще надто мало, а до того ж, наявність диспропорції у наданні освітніх послуг дошкільнятам у місті та у селі (охоплення дітей дошкільною освітою у місті – 78,7 %, у сільській місцевості – 36,2 % – див. рис.2) створює нерівні умови для реалізації їх здібностей, різнобічного розвитку [5].

Для поліпшення ситуації всюди, але передусім у сільській місцевості, слід створювати різновікові групи, ширше використовувати можливості дошкільних закладів для короткотривалого перебування дітей, активізувати створення комплексів “дитячий садок – школа”, здійснювати соціально-педагогічний patro-

нат сімей з дітьми, які не мають змоги відвідувати дошкільні навчальні заклади тощо.

Споконвіку у сільській місцевості народжувалось більше дітей, ніж у місті. Проте у селі не створено умов для навчання та виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Мережа дошкільних закладів, що були закриті під час кризи 1990-х, не поновила своєї роботи. Щороку закривають у невеликих селах початкові школи, що утруднює доступ дітей до освіти. Батьки у таких випадках нерідко віддають дітей до школи на рік пізніше, щоб зменшити фізичне навантаження на дитину, а це деформує процес навчання. За даними Міністерства освіти та науки України, у сільській місцевості організованим підвезенням забезпечено 83% учнів з тих, які цього потребують, а таких школярів у країні 257 тисяч [6].

На жаль, доступна дошкільна освіта в Україні давно перестала бути реальністю: черги для вступу дітей у відповідні заклади утруднюють доступ до освіти та водночас провокують розвиток корупції. Перебування у дитячому закладі нерідко обумовлюється “добровільними благодійними внесками”, різноманітною допомогою батьків, оплатою ними харчування, підручників тощо.

Рис.2. Рівень охоплення дітей дошкільною освітою в Україні, 2006 рік [5;11]

Доступна дошкільна освіта в розумінні батьків – це добре обладнаний заклад, з хорошим педагогічним колективом, відмінними умовами перебування дітей за помірну плату. Потреби у дитячих навчально-виховних закладах найближчим часом зростатимуть, адже останніми роками дещо зростає народжуваність, а також внаслідок активізації ринку праці змінюється соціальне становище жінки: вона прагне успішно поєднати роль матері та розвиватися професійно. Важливим чинником збільшення потреби у дитсадках в майбутньому стане і заплановане підвищення пенсійного віку жінок, оскільки за малими дітьми в Україні нині нерідко доглядають бабусі.

На нашу думку, з огляду на необхідність забезпечення якості населення, на завжди обмежені кошти державного бюджету, можливо, слід забезпечити належну дошкільну освіту усім маленьким громадянам. Водночас утримання дітей (в дитсадках чи вдома) можна вважати справою батьків, і цю частину витрат дошкільних установ повинні оплачувати вони. Щодо соціально вразливих категорій громадян, то на утримання ними дітей можна надавати цільові державні субсидії.

Для підтримання здорової конкуренції на ринку дошкільних освітніх послуг необхідно створити та законодавчо регламентувати альтернативу державній освіті – приватні дитячі установи. У зв'язку з помітним зростанням добробуту значної частини населення є виправданим розширення й у дошкільному вихованні комерційної форми освіти.

Фундаментальне значення у розбудові суспільства має загальна середня освіта. Україна доволі привабливо виглядає серед країн світу за показниками охоплення нею дітей. Зокрема, станом на 1 січня 2006 року початковою освітою було охоплено 99,2%, а повною загальною середньою освітою – 91% дітей відповідного віку [6].

Проте, незважаючи на загалом хороші показники, за статистичними даними, у 2006 році понад 20 тис. дітей не відвідували школу. Найгостріша ситуація у Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій, Кіровоградській, Луганській, Львівській, Харківській областях та Автономній Республіці Крим. Переважно це безпритульні діти, а також діти заробітчан, яких виховують родичі, бабусі та дідусі. На тлі тенденцій невідвідування школи зароджуються соціально-небезпечні явища. За 1997–2006 роки майже вдвічі зросла кількість поставлених на облік неповнолітніх школярів, які вживають наркотики. Кожний другий злочин, скоєний неповнолітнім, тяжкий. Понад половина засуджених неповнолітніх на момент скоєння злочину ніде не навчалися і не працювали. Їх кількість порівняно з 1990 роком зросла на 40,4% [7].

Можна виділити ряд проблем щодо якості освітніх послуг. Якість знань у сільській та міській школі значно відрізняється. Провідні фахівці наголошують на необхідності реформування школи. Вважаємо, що першим кроком на цьому шляху має стати зменшення відмінностей у можливостях здобути якісну середню освіту сільських і міських мешканців. Нині спостерігається суттєва і дедалі зростаюча відмінність між рівнями якості освіти у міських і сільських школах, а також між різними навчальними закладами в межах однієї місцевості. За результатами незалежного тестування випускників шкіл у 2007 році показники сільських школярів були майже втричі гіршими, ніж міських. Ще помітнішою була відмінність між учнями загальноосвітніх шкіл та ліцеїв, гімназій тощо [6].

Поступове вирівнювання якості середньої освіти може бути забезпечено:

- комплексним заохоченням вчителів до сумлінної роботи, і особливо – в сільській місцевості. Це окрема проблема, яка потребує найшвидшого вирішення;
- послідовним здійсненням контролю за виконанням освітніх стандартів, у тім числі й за допомогою механізму зовнішнього тестування;
- реалізацією програми реструктуризації сільських шкіл;

- стимулюванням створення базових шкіл ВНЗ у сільській місцевості й малих містах;
- утворенням університетських комплексів на базі ВНЗ і професійних училищ, відкриття заочних та дистанційних відділень довузівської підготовки.

Призначенням школи є не лише давати знання, а й формувати та розвивати особистість. З погляду вирішення демографічних проблем першочергове значення має виховна робота по культивуванню духовних цінностей, здорового способу життя, традицій родинної любові, турботи про членів родини, поваги до материнства і батьківства. Саме орієнтація освітнього процесу на цінності людського розвитку має стати, на нашу думку, основним показником його якості.

Важливим напрямом людського розвитку, покращення якості населення, пом'якшення демографічної кризи в Україні є *зміцнення здоров'я громадян*. У цьому аспекті роль освіти також важко переоцінити. Дошкільна, шкільна та позашкільна освіта, крім розумового розвитку, має забезпечувати і повноцінний духовний та фізичний розвиток. Система позакласних заходів, гуртків, мережа дитячо-юнацьких спортивних шкіл, які забезпечували розвиток дитини за радянських часів, була практично зруйнована у 1990-х роках, а сьогодні дуже повільно відновлюється на комерційній основі. Це утруднює доступ до *позашкільних закладів*, гуртків, дитячо-юнацьких спортивних шкіл значної частини дітей. Звернімося до цифр. Мережа позашкільних навчальних закладів (без спортивних шкіл), які перебувають у сфері впливу Міністерства освіти і науки, із 1524 у 1991 році скоротилася до 1481 у 2005-му. З клубами за місцем проживання та кімнатами школяра, що їх координує Міністерство у справах сім'ї, молоді і спорту, ситуація ще гірша – тільки з 2003 року припинили своє існування 150. При цьому позашкільними закладами в Україні охоплена тільки 1/4 – 1/5 частина всіх дітей шкільного віку, тоді як у Росії – близько 40%, а в Бельгії близько 40–50% дітей відвідують різні клуби при школі [1].

Очевидно, що потребують відкриття будинки школярів, спортивні та художні гуртки, проте для цього слід застосувати інноваційний підхід. Їх функціонування має викликати усвідомлену потребу у батьків розвитку дитини, а головне – глибокий інтерес у школярів. Здоровий спосіб життя та духовний розвиток для маленьких громадян має стати престижнішим, ніж комп'ютерні ігри та байдкування. Забезпечення здоров'я молодого покоління сприятиме подоланню демографічної кризи у майбутньому.

Ще однією важливою демографічною проблемою України є значні масштаби *еміграції*, передусім трудової. Найтривожнішим явищем сьогодні є масова еміграція громадян у найбільш продуктивному віці. Виїжджають, здебільшого, освічені люди, які не змогли знайти застосування своїм знанням та вмінням на батьківщині. Ця проблема також має дуже багато причин і напрямів її вирішення. Розглянемо ті з них, що лежать у площині освіти.

Високий рівень освіченості робить наших громадян конкурентоспроможними на міжнародних ринках праці. Водночас пріоритети людського розвитку є безумовними і наднаціональними, тому не можна якось обмежувати прагнення розвинутих країн залучити найцінніший людський капітал, створюючи найкращі

умови для його застосування й розвитку, як і цілком зрозумілі бажання кожної окремої людини жити і працювати там, де їй краще. За збереження існуючих відмінностей у рівнях оплати праці й загальної якості життя висококваліфікованих працівників трудову еміграцію з України навряд чи можна зменшити.

Разом з тим система освіти може впливати на цінності людини, формувати пріоритети не матеріального збагачення, а високої духовності, національної свідомості, патріотизму, родинної любові. Це завдання не лише системи освіти, а суспільства загалом, але стосовно молоді воно має вирішуватися передусім у системі освіти. Одним із способів утримати молодь та забезпечити їй освіту належного рівня якості є розвиток системи освітнього кредитування. Навчання у кредит, а також необхідність повернення коштів стимулюють студента докладати максимум зусиль для здобуття знань, що стануть гарантом його ефективного працевлаштування. Як бачимо, система освітнього кредитування може одразу вирішити кілька проблем: стимулювання якості освіти через внутрішню мотивацію студента, фінансування освітньої системи, а також обмеження відтоку молодих спеціалістів за кордон.

Зазначимо, що, за дослідженнями експертів, потенційна річна ємність ринку освітнього кредитування в Україні становить приблизно 100 млн. дол. США, а потреба у фінансових послугах такого типу щороку збільшується на 30–35%. Спеціалізований кредит на навчання досить рідкісний продукт у вітчизняних банках. Більшість банків відносять його до категорії споживчих кредитів та надають за тотожним механізмом. Саме тому статистику надання освітніх кредитів отримати практично неможливо, хоча, на думку фахівців, за останній рік попит на такі кредити зріс як мінімум на 30% [8].

Варто розширювати практику кредитування навчання державою. Нині студентам пропонуються доволі вигідні умови (3% річних, термін кредитування 15 років, виплата основних платежів після закінчення навчання у ВНЗ), однак у бюджеті на 2006 рік на потреби освітнього кредитування було передбачено тільки 13,5 млн. грн. Цієї суми вистачило, щоб прокредитувати навчання лише дещо більше 2 тисяч студентів, у той час як кількість громадян, які навчаються за контрактом, становить приблизно 500 тис. осіб. Зрозуміло, що така пропозиція є мізерною порівняно з попитом на вищу освіту, тому слід не лише збільшувати кошти на державні освітні кредити, а й надавати їх цілеспрямовано. Пільговість цільових державних кредитів має обумовлювати певну трудову і репродуктивну поведінку молоді: наприклад, при народженні першої і другої дитини має зменшуватися відсоток на освітній кредит, а при народженні третьої і наступних дітей – погашатися частина кредиту. Таким чином заохочуватиметься народжуваність серед освічених перспективних громадян.

Пом'якшити демографічну кризу можна шляхом використання досвіду європейських університетів, що відкривають двері іноземним студентам. Люди, які приїждять навчатися в університети – це прекрасний людський потенціал, і багато країн, включаючи Росію, користуються цим шляхом для переселення до себе перспективної молоді. Україні також варто скористатися цією тактикою, але потрібно й зменшити загрози щодо масового виїзду наших громадян за кордон спочатку на навчання, а потім і на постійне місце проживання. Для цього вища

освіта в Україні не повинна поступатися європейській ні за якістю, ні за доступністю, ні за престижністю дипломів. Експерти прогнозують, що у ВНЗ Європи до 2025 року іноземців навчатиметься значно більше, ніж європейців. Забезпечити стійкий приріст здобувачів вищої освіти, на їхню думку, можливо двома шляхами: шляхом залучення емігрантів та підвищенням мобільності освітніх програм [9]. І в Україні через кілька років, коли закінчуватиме школу покоління, народжене в кінці 90-х років, лише ті навчальні заклади, котрі забезпечать успішну інтеграцію іммігрантів та іноземних студентів, зможуть уникнути наслідків негативних демографічних процесів.

Входження України до Болонського процесу має забезпечити стандартизовану та якісну освіту. Однак при прискореному впровадженні його положень варто враховувати, як може змінитися демографічна ситуація в Україні після визнання вітчизняних дипломів в Європі. Слід здійснити превентивні заходи із запобігання масового виїзду кваліфікованих спеціалістів за кордон – такої ж еміграції, яка спіткала країни Балтії, Польщу, Румунію зі вступом до Європейського Союзу.

Важливим аспектом людського розвитку і напрямом демографічної політики є забезпечення рівних умов для розвитку людям з обмеженими можливостями. Розв'язання даних проблем є актуальним з огляду на те, наскільки вагомою є частка названих категорій. Так, для прикладу, в Україні налічується 2,5 млн. інвалідів, що становить майже 5,4 % від усієї чисельності населення, кількість засуджених громадян сягає 160,7 тис. осіб. [10] У вирішенні цих проблем велика роль належить професійно-технічній освіті, що не лише здійснює підготовку кваліфікованих робітників, а й забезпечує адаптацію до трудового життя молоді, що особливо важливо для соціально вразливих прошарків населення. Профтехосвіта здійснює також професійну реабілітацію безробітних, попереджує соціальну маргіналізацію осіб, яким особливо складно реалізуватися в процесі праці (переселенців, засуджених, інвалідів).

Однак в Україні з кожним роком припиняють свою діяльність ряд професійно-технічних навчальних закладів. За період з 1990 по 2006 рік кількість студентів ПТУ знизилась на 35,8 %, на 22% зменшилась кількість навчальних закладів (рис.4) [3]. В сучасних умовах зростання економіки потреба у кваліфікованих робітниках постійно збільшується, проте навчальні заклади не мають можливості її задовольнити з ряду причин. Основними з них є недостатня кількість бажаючих отримати робітничі спеціальності – у суспільстві вони не є престижними через важкі умови праці та її невисоку оплату; невідповідність програм підготовки вимогам роботодавців, слабку матеріально-технічну базу, що не оновлювалась тривалий термін та ін.

Головні завдання розвитку професійно-технічної освіти на наступне десятиріччя, на наш погляд, такі:

- Формування, апробація і впровадження нових гнучких моделей фінансування системи професійно-технічної освіти на основі нормативного підходу. Забезпечення правової підтримки зміцнення фінансової самостійності ПТО.
- Підвищення привабливості системи ПТО для потенційних інвесторів та

соціальних партнерів шляхом підвищення її внутрішньої та зовнішньої ефективності, посилення зв'язку з ринком праці та взаємодії з соціальними партнерами.

- Вдосконалення системи законодавства про професійну технічну освіту.
- Актуалізація змісту системи професійно-технічної освіти, забезпечення підвищення випускних стандартів початкової професійної освіти, орієнтація їх на міжнародний рівень якості.

Загальносвітові тенденції збільшення частки осіб похилого віку в загальній чисельності населення і серед зайнятих економічною діяльністю робить актуальним розширення можливостей для їх навчання, тобто розвиток тієї складової освіти, яка у світі зветься навчанням людей третього віку.

Старіння населення, що має місце і в Україні, неодмінно призведе до зміни структури ринку праці – гостріше постане потреба у спеціалістах галузі охорони здоров'я, соціальних працівниках по догляду за хворими та особами похилого віку, психологах. Покликання таких категорій спеціалістів полягає у збільшенні середньої тривалості життя громадян літнього віку, забезпечення їх психологічного комфорту, навчанні та професійному розвитку. Вітчизняна освітня система повинна уже сьогодні готуватися до необхідних змін, які зумовлюються демографічними перспективами. Так, за даними Державного комітету статистики, у 2007 році порівняно з 1990 налічувалось майже на 60% менше дітей віком до 14 років, тоді як кількість осіб старше 65 років за аналогічний період зросла на 23% [3].

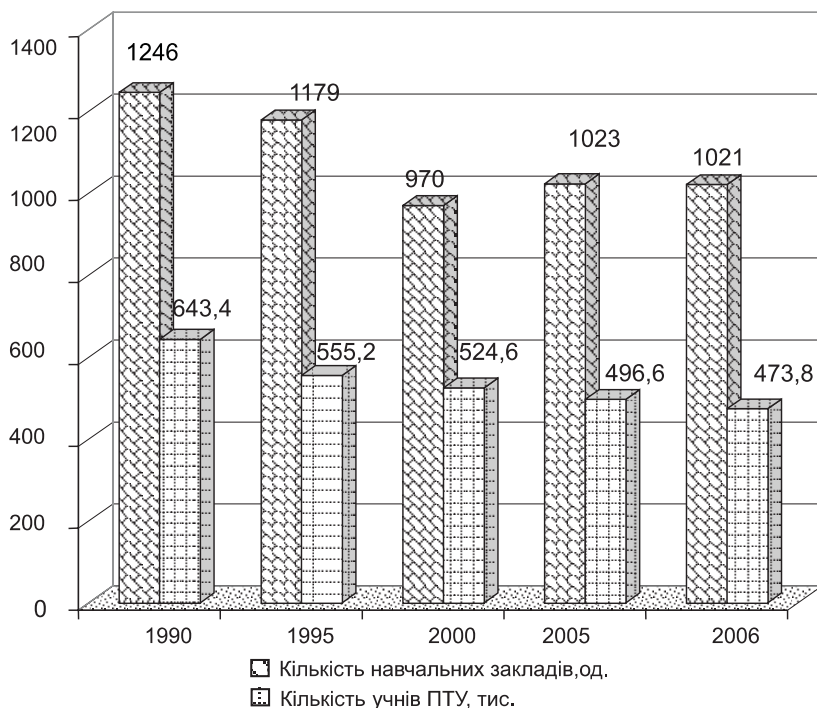

Рис.3. Динаміка чисельності закладів професійно-технічної освіти та кількості учнів ПТУ в Україні

Слід визнати, що поки що в Україні не створено ефективної, гнучкої, чутливої до постійно змінних потреб населення, загальнодоступної сфери освітніх послуг для дорослих, яка утворювала б певну систему і вирішувала завдання соціально-економічного, духовного, політичного, морально-виховного характеру в інтересах особи, держави і суспільства. Основою системи освіти впродовж усього життя може стати система післядипломної освіти. До її організації в державі нині причетні понад 500 державних і недержавних вищих навчальних закладів, багато галузевих (при міністерствах і відомствах) навчальних підрозділів. Загалом щороку через таку систему навчання проходять більш як 300 000 фахівців [11].

За принципами людського розвитку і згідно з Конституцією України освіта в Україні має бути доступною для усіх бажаючих її здобути. Та далеко не всі категорії громадян можуть це здійснити. Найважче це зробити для інвалідів, соціально-незахищених громадян, жителів сільської місцевості та малих міст. За даними Національної Асамблеї інвалідів, кількість студентів з числа інвалідів становить 0,4% від загальної кількості осіб, які навчаються у вищих навчальних закладах, тобто 111,5 тис. осіб. Отже, лише 4,5% від загальної чисельності інвалідів в Україні можуть здобути вищу освіту [10].

Щоб зробити вищу освіту більш доступною для інвалідів, пропонуємо реалізувати такі заходи:

- включити показники кількості й частки студентів-інвалідів у систему рейтингових оцінок ВНЗ;
- виробити національні нормативи практики навчання інвалідів щодо програм підготовки персоналу, включаючи кваліфікаційні вимоги, етику, методи навчання й оцінки роботи студентів;
- посилити вимоги до виконання контрольних нормативів зі створення безбар'єрного середовища у ВНЗ, розвитку транспортних послуг для осіб з обмеженими можливостями пересування;
- розробити нову методiku навчання інвалідів на основі систем дистанційної та інших прогресивних форм навчання.

Підвищення якості освіти може бути як традиційним, так і інноваційним. Вважаємо, що майбутнє вітчизняної освіти залежить безпосередньо від інтенсивності запровадження нововведень, методики їх реалізації. У сучасному інформаційному середовищі поступово зароджується концепція віртуальної освіти. Україні з метою надання можливості здобути конкурентоспроможну спеціальність, професію, вищу освіту всім бажаючим громадянам, включаючи осіб із медичними та іншими обмеженнями щодо навчання у стаціонарних умовах, доцільно скористатися досвідом високорозвинених країн щодо формування та широкого застосування систем віртуального і дистанційного навчання. Такі форми освіти ґрунтуються на використанні як традиційних педагогічних методик, так і інноваційних технологій. Наприклад, за програмами дистанційного навчання у США сьогодні навчається понад мільйон студентів, у Швеції – 70% від загальної кількості студентів, у Британському Відкритому Університеті – більше 150 тис. осіб, у Сучасному гуманітарному університеті (СГУ) (Росія) – близько 100 тис. студентів. [12]

Застосування такого різновиду освіти в Україні є виправданим, адже в результаті його реалізації можна істотно знизити витрати на освіту не знижуючи її якість; залучити значний за обсягом контингент студентів без обмеження за віком, станом здоров'я, практичними навичками тощо; підвищити якість процесу перекваліфікації персоналу шляхом застосування внутрішньо- корпоративних віртуальних програм без відриву від основного місця роботи. Кількість людей, які здобули вищу освіту шляхом дистанційного навчання в світі у 1997 р. становила приблизно 50 млн., у 2006 р. – уже 96,5 млн., а, за прогнозами експертів, у 2023 році ця цифра сягне 120 млн. осіб [13].

Важливим напрямом підвищення рівня доступності та якості вітчизняної професійної освіти може стати співпраця держави та підприємницьких структур на шляхах активізації участі представників бізнесу у системі професійної підготовки персоналу та участі бізнес-спільноти у визначенні рейтингу навчальних закладів.

Таким чином, як показало проведене дослідження, прогресивний розвиток освіти може позитивно впливати на найважливіші демографічні процеси та їх показники – народжуваність, зміцнення здоров'я громадян, міграцію. З цього погляду найважливішими характеристиками освіти є її якість та доступність. Ми виявили два основних напрями прогресивних змін у сфері освіти, які можуть реально позитивно вплинути на демографічний розвиток в Україні:

- 1) підвищення доступності і якості дошкільної, позашкільної, шкільної, вищої освіти, а також освіти дорослих, що додає потенційним батькам впевненості у належному розвитку майбутньої дитини, забезпечує цей розвиток впродовж усього життя, сприяє формуванню людського капіталу високої якості (що забезпечує високий рівень життя). Це потребує відповідного фінансування для відродження системи дитячих дошкільних закладів та позашкільного виховання, вирішення проблеми якості навчання у сільських школах, поширення практики надання освітніх кредитів для здобуття вищої освіти, формування системи освіти дорослих та дистанційної освіти;
- 2) впровадження в Україні на всіх рівнях освіти, та у суспільстві загалом орієнтації на духовні, а не матеріальні цінності, здоровий спосіб життя, на національні традиції родинної любові та патріотизму, на підвищення соціального статусу материнства і батьківства. Це потребує комплексного підходу до формування національної свідомості і підвищення рівня моральності, першими кроками якого має стати підвищення ролі і статусу вчителя у суспільстві.

Джерела

1. *Human Development Report 2006*. UNDP, 2006.
2. *Офіційний сайт Міністерства освіти і науки України*//www.mon.gov.ua/education
3. *Офіційний сайт Державного комітету статистики України*// <http://www.ukrstat.gov.ua/>

4. *Концепція демографічного розвитку України на 2005–2015 рр.* / Демографія та соціальна економіка. – 2005. – №1. – С.5–22.
5. *Виступ міністра освіти і науки України С. Ніколаєнка на обласній серпневій конференції у м. Києві* http://www.oblosvita.kiev.ua/index.php?mode=september&file=1_9_470
6. *Турбота про освіту – турбота про майбутнє!* http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id=21619069
7. *Борисова Ю.* Позашкільне виховання. 16 років по тому// День. – №8 (637).– 3–7 березня, 2007 .
8. *Галицька О.* Диплом в кредит // <http://www.ipoteka.net.ua/2006/11/10/diplom-v-kredit/>
9. *Fatma Mizikaci, Bernd Baumgartl* Demographic Trends and Risks for European Higher Education http://www.bc.edu/bc_org/avp/soe/cihe/newsletter/Number47/p15_Mizikaci_Baumgartl.htm
10. *Офіційний сайт Національної асамблеї інвалідів України* http://naiu.org.ua/index.php?option=com_content&task=blogcategory&id=18&Itemid=97&limit=10&limitstart=20
11. *Висока освіта впродовж життя// Персонал Плюс.* – №37(188).–15–21 вересня, 2006.
12. *Колосов В.* Інститут новітніх технологій навчання. http://lnvmurol.kiev.ua/neosad/about/un_ukr.asp
13. *Жигалюк И.* Дистанционное образование, или Как стать умным, живя по собственному расписанию//<http://www.careerguide.com.ua/node/487>

Аннотация. В статье отстаивается идея ориентации образовательного процесса на всех уровнях на ценности человеческого развития. Доказано, что повышение доступности и качества образования становится мощным фактором положительных изменений в социальных (в частности, демографических) процессах. Предложены основные направления прогрессивных преобразований в сфере образования, которые могут реально положительно влиять на демографическое развитие в Украине.

Summary. In the article we defend (advocate) the idea of orientation of educational process at all levels on the value of human development. It is proved that the increase in availability and quality of education becomes the influential factor of progressive social (in particular demographic) processes. We suggest the basic directions of progressive changes in the field of education, which can really positively influence on Ukraine's demographic development.

Стаття надійшла до редакції журналу 30.10.2007 р.